

GRADA O POSLJEDNJIM OSTACIMA BOSANČICE U NAS

U nizu pitanja kojima bi trebalo posvetiti pažnju u izučavanju pisma zvanog bosančica, kulturološki je značajno i to da se utvrdi kada se ono prestalo upotrebljavati. Danas to pismo spada bez sumnje u »mrtva« pisma, iako ima autora koji tvrde da se bosančica još i sada koristi u privatnom dopisivanju,¹⁾ ali to može biti tačno samo u sasvim izuzetnim slučajevima. Ovdje postavljeni problem iniciran je još uoči samog prošlog rata, kada je Zadužbina Sare i Vase Stojanovića, Mostarca, puškara iz Užica, finansirala terenska istraživanja Fehima Efendića, muzejskog kustosa iz Dubrovnika sa zadatkom da prikupi podatke o dosadašnjoj upotrebi stare ćirilice kod muslimana. »Interesovalo me je« — kaže Efendić — »da nađem ćirilskih pisama i lica koja se ćirilicom starom (bosančica) i danas služe u međusobnoj prepisci«. Efendić je o rezultatima svojih ispitivanja sastavio izvještaj, koji je objavljen u sedmoj svesci Godišnjaka Zadužbine Sare i Vase Stojanovića 1939, Beograd 1940, str. 40-44. Neće biti na odmet da se u ovoj prilici kao svjedočanstvo naše nemarnosti i odsustva osjećanja o važnosti znanstvene dokumentacije upravo u Analima Gazi Husrev-begove biblioteke navede jedna Efendićeva konstatacija, prema kojoj je u Sarajevu tražio »ne bi li našao gde u arhivima nešto o staroj ćirilici. Obišao sam kutubhanu Careve džamije, arhiv Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu. U njima nisam našao ništa.«²⁾ Efendić

¹⁾ Upor. Thorvi Eckhardt, *Die Bosančica*. Österreichische Osthefte. Jahrgang 20, Heft 1, Wien 1978, str. 185.

²⁾ Danas se u Arhivu Bosne i Hercegovine čuvaju dva dokumenta, pisana bosančicom, i to zapis narodne pjesne Lički Mustaj-beg na 32 stranice (pod br. 724) i pismo Hadži Mustafe Memiševića sinu Mehmedu iz 1911. godine pod 731. — Poznato mi je da su sarajevski kolekcionari Aco Poljanić i Osman Asaf Sokolović sakupljali dokumentaciju pisanu bosančicom. Poljanić je čuvao dio zaostavštine Mehmed-bega Kapetanovića — Ljubuškaka, koji je svoja djela koncipirao bosančicom, a onda bi mu tekst transliterirao i dotjerivao Jozo Čabular. Za Sokolovića znam da je prikupljao tekstove bosančicom koje su mu pojedinci pisali na njegov zahtjev. U njegovoj zaostavštini nalazi se i primjerak u Stambolu štampane »Marifetaname«, u kojoj je na marginama Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak bosančicom bilježio odgovarajući prijevod, koji je trebao objaviti. Donosimo ovdje faksimil nekih mjesta iz »Marifetname«. Sokolovićeva zbirka arhivskog materijala čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, ali je još uvijek nesređena.

³⁾ To međutim nije tačno. Tomislav Raukar, koji je najtemeljitiije proučavao bosančicu kaže da »bosanskohercegovački muslimani nisu pisali samo begovskim pismom, već i onim tipom brzopisa koji je u svemu srodan dalmatinskoj bosančici«. U Historijskom arhivu u Dubrovniku (Diplomata et

je u ove istraživačke svrhe posjetio osim Sarajeva još i Bugojno i Tuzlu. Utvrdio je da su se bosančicom tada, tj. pred rat, služile begovske porodice Čengići, Kapetanovići iz Vitine, Đumišići (iz Banje Luke), Zulfikarpašići iz Foče, Sulejmanpašići iz Bugojna, Ljubovići iz Nevesinja, Hafizadići iz Travnika i dr., dok je upotreba bosančice u Tuzli i bosanskoj Posavini — kaže — iščezla. Govorili su mu o dvije vrste bosančice, od kojih je jedna hercegovačka, a i Ibrahim-beg Sulejmanpašić mu je kazao, da postoje dvije vrste stare ćirilice: Kapetanovića i Sulejmanpašića. Bosančica se posebno širila među ženama. Efendiću je Kosta Popadić iz Bugojna tvrdio da begovi doseljeni iz Dalmacije, osim Kapetanovića, nisu znali stare ćirilice, niti su se njome služili.³⁾ Među ostalim Efendić navodi kako su se ugovori između grahovskih kmetova i begova pisali istovremeno turskim i našim jezikom ćirilicom, ali da nije mogao pronaći ni jedan njihov primjerak.⁴⁾ Čitajući Efendićev izvještaj stiče se opći utisak da je bosančica u punom izumiranju. Efendić je poduzeo i to, da formira jedan album sa tekstovima stare ćirilice u muslimana, no u kojoj je mjeri to realizirao i gdje bi se taj album nalazio nije mi poznato.

Dalji jedan pokušaj anketiranja današnjeg stanja bosančice učinio je novije vrijeme (1952. i 1953. godine) Vojislav Bogičević, prikupivši izvještaj broj pisama pisanih starom brzopisnom ćirilicom. Bogičević je u svojoj knjizi »Pismenost u Bosni i Hercegovini« (»Veselin Masleša«, Sarajevo 1975, str. 257-265) objavio nekoliko pisama i njihovih faksimila, koje su po njegovoj inicijativi pisali članovi porodice Čengić iz Foče i Rataja, Filipović iz Foče i Hašimbegović iz Prijepolja. Donio je i faksimil bosančicom pisanog pisma Ismail-bega Selmanovića Ali-paši Čengiću od 27. VII 1879. Od porodica koje su se služile ovim pismom izričito još spominje Zulfikarpašiće iz Foče, Selmanoviće iz Prijepolja i Teskeredžiće iz Travnika. Bogičević navodi da su se poslije okupacije muslimani u Bosni služili ćirilicom u dopisivanju sa svojim rođacima i poznanicima iseljenim u Tursku, a na isti način su se dopisivali roditelji sa svojim sinovima, koji su bili regrutirani u austrougarsku vojsku. Bogičević smatra da se to pismo »kao specifično porodično, uz arebicu, zadržalo do današnjeg dana, premda rijetko«.⁵⁾

Ja sam također prikupio nešto građe o nestajanju bosančice u nas, ali je to imalo karakter uzgrednog i sporadičnog zapisivanja podataka. Smatram da tek predstoji jedno sistematsko i kompleksno

acta br. 3278) Raukar je pronašao priličan broj dokumenata s bosanskohercegovačkog područja koji su pisani takvom bosančicom. Za nas je u ovom pogledu posebno značajno pismo Abdulah ef. Denišlića iz Sarajeva od 19. IX 1702. (pod br. 3278/7). Radi se o našem književniku, piscu opsežnog diplomata i kadiji Abdulah ef. Denišliji. Prijevod toga diplomata izvršio je Abdulah Polimac, a čuva se u Akademiji nauka i umjetnosti BiH. i Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

⁴⁾ Formulari ovih ugovora štampani su u Stambolu u izvršavanju Sarske naredbe od 12. septembra 1859. Sklapali su ih »na jeziku razumljivom za obje strane« u dva primjerka, čifluk-sahibija i starješina čiflučkih porodica. Trebalo je da ih obje strane priznaju potpisom ili muhrom, a potvrđivala ih je vlast. Nekoliko ovakvih ugovora nalazi se u mom posjedu.

⁵⁾ Vojislav Bogičević, *Pismenost u Bosni i Hercegovinu* »Veselin Masleša«. Sarajevo 1975, str. 257-265.

istraživanje fenomena bosančice u bosanskih muslimana, u kojem će osim izučavanja zadnje faze bitisanja bosančice biti obuhvaćeno i istraživanje morfoloških, grafijskih i jezičnih osobina i tipova ovog pisma u jednoj historijskoj retrospektivi. Ja ću u ovoj prilici saopćiti podatke do kojih sam došao o upotrebi bosančice u novije doba, i to:

Karakterističan je slučaj koji se dogodio u Travniku negdje oko 1948. godine:

Jedna begovica obratila se tamošnjem narodnom odboru podneskom, pisanim bosančicom. O tome sam tražio informacije od direktora Muzeja u Travniku Stipe Lozića, koji mi je u pismu od 16. I 1971. odgovorio:

Ono o čemu mi pišete dobro mi je poznato. Naime, taj do kumenat — pisan bosančicom — jedne hanume iz porodice Teskeredžića — imao sam u rukama 1948. godine prilikom pregleda opštinske arhive (jer sam tad obavljao dužnost sekretara Gradskog odbora), a odnosio se na žalbu pomenute hanume na otkup sijena koji joj je izvršen na području Kasapovića (današnjeg Novog Travnika). Kako u to vrijeme nisam računao da ću iz uprave preći na rad u muzej, to nisam vodio računa o ovome dokumentu. Prilikom boravka fra Augustina Kristića u Travniku, koji je — uzgred rečeno — dobar dio svog vremena proveo u muzeju pregledajući materijale i interesujući se za sve što bi moglo doprinijeti razjašnjavanju kulturne istorije i prilika u Travniku, ispričao sam mu za ovu žalbu. Pošto sam još uvijek bio opštin ski funkcioner, pokušao sam da u arhivi nađem hanumino pismo, ali mi to nije pošlo za rukom. Mora da ga je neko uklonio ili pak, prilikom godišnjih sređivanja — ne znajući šta to u njemu piše — uništio!?

Zabilježio sam još jedan slučaj u kojem se stranka obraćala vlastima podneskom, pisanim bosančicom. Pričao mi je naime ing. Munir Gavrankapetanović da se njegova nana Bega-Begzada hanuma Gavrankapetanović, rodnom Bašagićka iz Nevesinja, godine 1879. obratila osobno caru Franji Josipu s pritužbom protiv seljaka koji su joj u Hutovu Blatu prisvojili neku zemlju. Imala je 25-30 godina, a već je tada bila izgubila muža. Žalbu je napisala bosančicom. Od cara je dobila odgovor, također napisan bosančicom, u kojem se obavještavala, da će joj zemlja biti vraćena. Begzada hanuma je pričala svome unuku Muniru, da su svi Bašagići (iz Nevesinja) i Gavrankapetanovići (iz Po- čitelja) znali bosančicu. Moj otac Ismet-beg — kaže Munir — dopisivao se sa svojom majkom bosančicom otkako je otišao iz Počitelja na školovanje pa sve do Begzade hanumine smrti u decembru 1940. ing. Munir je sačuvao dva takva pisma. Ovo su pismo inače nazivali bosančica.

U porodici begova Rizvanbegovića iz Stoca (Begovina) također se upotrebljavala bosančica. Majka poznatog revolucionara i publiciste Asima Behmena (1899-924) iz Stoca bila je rodnom Rizvanbegovićka i znala je bosančicu (saopćenje dr. Rusmira Mahmutćehajića). Iz porodice Rizvanbegovića je i Naile hanuma koja je bila udata za Čamil-

bega Bašagića. Od 1916., godine živjela je u Sarajevu u kući Safvet-bega Bašagića. Bašagićeva kćerka dr. Enisa, udata Knežić pričala im je da se Naile hanuma stalno dopisivala bosančicom sa svojom rodbinom sve do smrti 1933. godine. Pisala je u Brčko (Ruhiji Mehmedagić), Nevesinje (Smail-begu Bašagiću), Bijeljinu (Šefki Muradbegović), u Stolac (Rizvanbegovićima); Počitelj (Begzada hanumi Gavrankapetanović) i dr. »Naila je živjela kod nas« — kaže dr. Enisa »ali mi nismo mogli kontrolirati njenu poštu. To nam je pismo izgledalo kao stenografija. Kad bi je pitali što joj to pišu, ona bi neodređeno odgovarala: svašta.« To pismo Naila hanuma je zvala bosančicom. »Bosančicom se služila i moja majka Fahrija hanuma rođena Bašagić« — kaže dr. Enisa. Također je i moja sestra Almaza udata Demirović znala bosančicu, ali je zaboravila.

Danas živi u Jajcu Đul hanuma Filipović, rođena 1907. godine, koja se do prije 40-tak godina služila bosančicom. Ona je to pismo naučila od majke Halise hanume iz travničke porodice Hafizadić, udate za Ljubovića, koji se doselio u Jajce, a ova opet od svoje majke Hafizadićke. Đul hanuma se udala u Jezero za bega Filipovića. Boraveći majka u Jajcu, a kćerka u Jezeru stalno su stajale u prepisci, služeći se bosančicom »da nitko ne može pročitati što pišu, naročito kočijaši, koji su prenosili poštu.« Đul hanuma se dopisivala i s braćom, Idriz- begom Ljubovićem, dok je ovaj studirao pravo u Zagrebu (umro oko 1927/1928) i Ibrahim-begom koji je živio u Jajcu u roditeljskoj kući poginuo u posljednjem ratu).

Zamolio sam Đul hanumu da i meni napiše pismo kako je pisala svojoj rodbini. Izgovarala se da je već zaboravila bosančicu, no ipak mi je 13. IX 1984. uputila pismo. Tekst pisma bosančicom glasi:

Draga Fehma hanuma i Muhamede,

Žao mi je što ste otišli i što ste malo bili. Drugi put dođite.

Mahsuz selam Đula Filipović.

Latinicom je dodala napomenu: »pisano Bosančicom, to je mene moja mati naučila.« Preporučila mi je da i ja naučim bosančicu i na posebnom listu dodala alfabetar, uporedno sa slovima bosančicom i latinicom.

U prilici sam priopćiti još jedan alfabetar sa uporednim slovima bosančice i latnice, koji je sastavio prije desetak godina Džavid Miralem sin Edhema iz Sarajeva. On je to pismo naučio u porodičnom krugu begovske porodice Miralema, koja potječe iz Jemenlića Odžaka pokraj Donjeg Vakufa.

Svojevremeno sam stupio u vezu i sa Ali-begom Kapetanovićem iz Vitine. On mi je prije 15-20 godina slao pisma pisana bosančicom. Ovdje objavljujem faksimil jednoga od tih pisama.

Zanimalo me je da li se u begovskoj porodici Gradašćevića iz Gradačca održalo pisanje bosančicom (koju je na pr. Husejn-kapetan poznavao i upotrebljavao). Saznao sam od Asije hanume Gradašćević rođene Eminagić, rodnom iz Tešnja i njezina sina Muhameda-Bege, da se njen muž, odnosno Begin otac Mustaj-beg služio bosančicom. Godine 1923. pred udaju Asije, ona se dopisivala sa Mustaj-begom bosan-

ćicom. Asija hanuma naučila je bosančicu (a tako su je i zvali) u Maglaju od neke Osmanefendince (koja je bila udata za Osman ef. Murad bašića). Ona je podučavala djevojke u pisanju bosančicom, pa je tako osim Asije naučila pisati bosančicom još i kćerka Edhem-bega Uzejrbegovića, koja se udala u Gradačac za Jahića.

U begovskoj porodici Sijerčića u Goraždu »svi su se članovi porodice« služili bosančicom. Boraveći na studijama u Zagrebu i Grazu ing. Sulejman Denišlić iz Sarajeva (umro 23. XII 1978) dopisivao se bosančicom sa svojom majkom Halime hanumom. Ona je kao djevojka bosančicom zapisivala i narodne pjesme, ali se ova zbirka, koju je nakon udaje 1899. ostavila u porodičnoj kući na tavanu u Goraždu izgubila (umrla je 1952. godine).⁶⁾ Jednom mi je ing. Denišlić pripovijedao (ali nisam zapamtio odakle mu taj podatak) da postoje tri vrste bosančice: ona kojom su pisali Gradaševići, a njome se obično služile žene, ona kojom su pisali Gavrankapetanovići u Počitelju i tuzlanska varijanta.

Pažnju privlači pojava bosančice u sarajevskoj građanskoj porodici Mulamemiševića, od koje se upotreba ovog pisma proširila udajom na sarajevsku begovsku porodicu Filipovića. Iz godine 1911. sačuvano je pismo koje je pisao Hadži Mustafa Memišević (Mulamemi šević) svome sinu Mehmedu.⁷⁾ Djeca Hadži Mustafe, Mehmed, Edhem (umro 18. IX 1967) i Seid (umro 6. II 1960) kao i kćerka Almas hanuma, udata za Jakub Ešref-bega Filipovića iz Sarajeva (rođena 1897, a umrla 10. I 1953) znali su i upotrebljavali bosančicu. Almasa hanuma naučila je ovom pismu svoju djecu Džemu, Muhamed Tahsina (Tasu) i prof. ing. Faruka kao i kćer Tahiru. Dopisivala se bosančicom sa bratom Seidom, koji joj je iz Crnotine, gdje su Mulamemiševići imali ljetnikovac, pisao pisma bosančicom »da seljak (koji je prenosio pismo) ne zna pročitati«. Taso mi je izjavio da je znao, ali već zaboravio bosančicu, dok je prof. ing. Faruk, još dok se nalazio na izgradnji pruge Brčko-Banovići i ferijalnoj praksi u Ralji (na pruzi Beograd-Niš) 1946. godine pisao bosančicom bratu Džemi koji se nalazio sa službom u Foči. Džemo je naučio pisati bosančicom i svoju ženu Šefiku, rodom Striković iz Prijepolja, s kojom se dopisivao bosančicom. Do danas se u porodici Mulamemiševića i Filipovića sačuvao dio korespondencije bosančicom — kako su ovo pismo i nazivali — pa je to sve prof. ing. Faruk Filipović i Muhamed Tahsin Filipović darovao Gazi Husrev-begovoj biblioteci.⁸⁾

Dosta značajne podatke o upotrebi bosančice dala je Šemsa hanuma Čengić novinaru beogradskog »Vremena«. O tome je izašla re-

⁶⁾ O tome u članku Alije Nametka *Prvi folkloristi muslimani u Bosni*, objavljenom u Narodnom stvaralaštvu, sv. XI, jul 1964, str. 806.

⁷⁾ Dodatak VIII Arhivstvu 1956. pod red. br. 739.

⁸⁾ U jednoj građanskoj porodici u Mostaru možda se također do u novija doba pisalo bosančicom. Avdo Huma u knjizi *Moja generacija* (Sarajevo — Beograd 1984, str. 34) pripovijedajući o svojoj »neni Humuši« navodi da je »pisala samo bosančicom«. Bila je rodom iz porodice Đikića. Nije međutim izvjesno što Humo podrazumijeva pod bosančicom, da li kurzivnu ćirilicu ili arapsko pismo, preuđeseno za naš jezik, koje se također nazivalo bosančicom.

portaža u broju od 10. aprila 1934. s potpisom M. B. (Mile Borojević?). Šemsa hanuma je rekla novinaru da je rođena u Pruscu i potječe iz porodice begova Skopljaka. Doslovce je kazala:

Kad sam ja dijete i djevojka, pa i mlada žena bila, drukčiji je vakat bio. Onda, kad se žensko dijete rodi nije išlo kao sad u škole, nego čeka u roditeljskom domu do udaje. Ono, nisu tada ni ljudi išli u naročite škole, osim onih iz ilmije, a kamo li mi žene. Ali eto u nas, u kući i u još nekoliko begovskih kuća u Bugojnu, Jajcu, Travniku, Vakufu i Lijevnu, učile su i žene čitati i pisati. I to ovu naši ćirilicu — bosančicu, »begovicu«. I ova naša iz naših krajeva različna je od one u Posavini ili u Podrinju. Pa i muški su pisali sa njom, ali samo bezi, ko i mi begovice. I eto kad sam u mladosti naučila od moje majke da pišem i čitam bosančicom, onda sam učila vesti razne urneke po svili i kadifi, a bome i po bezu. Učila sam sufaru, i musaf i Kur'an časni.

Ovom prilikom je Šemsa hanuma Čengić za »Vreme« napisala i jedan tekst bosančicom.

Nada sve smatram važnim i zanimljivim jedno svjedočanstvo iz Novopazarskog sandžaka. Iznio ga je advokat Al. D. Đurić u »Politici« od 18. avgusta 1928. godine u članku »Kako izgleda bosansko pismo«, objavivši u isti mah faksimil »bosanskog pisma« o kojem je riječ u tome svjedočanstvu. Evo šta piše Al. D. Đurić:

Bio sam načelnik okruga pljevaljskog neposredno posle ratova, u vremenu kada je tamo besnela hajdučija. Odmetnici Husein Bošković i Jusuf Mehonić sa svojim družinama vodili su čitav gerilski rat po Sandžaku. Novine su svakodnevno donosile krupnim slovima štampane izveštaje o nedelima koja su činile ove družine. Naravno da su vlasti radile svojski da odmetništvu stanu na put, te je činjeno sve što se moglo u tome pravcu. Tako mi jednoga dana dođe u kancelariju žandarm, poslat iz žandarmske stanice »Jabuka« sa planine Mihailovice, koja razdvaja pljevaljski od prijevolj skog kraja i donese mi jedno čudno pismo, koje su oni tamo uhvatili. Pošta koja je išla iz Plevlja za Prijepolje, predavana je na »Jabuci« prijepoljskoj pošti. Prilikom predavanja pošte teralac poštanskih kola, jedan musliman, predao je to pismo prijepoljskom teraocu pašte, koje je ovaj stavio u svoja nedra. To se učinilo sumnjivo komandiru, te je pismo oduzeo od njega, otvorio, i kad je video tamo savršeno nepoznate znake, koji nisu bili ni ćirilovski ni latinski, niti pak turski, pomislio je, da je to nekakva jatačka šifra, jer zaista liči na šifru, i poslao pismo u Plevlje načelniku okruga.

Kad sam ja pismo pogledao, takođe nisam mogao znati šta ta pismena znače, jer takvo pismo nikad u životu nisam video. Saznavši ko je pismo iz Plevlja poslao, dobio sam toga čoveka, muslimana, i upitao ga da mi objasni, kakvo je to pismo. On mi je tada kazao, da je pismo napisala

njegova kći devotka svojoj sestri, udatoj u Prijepolje. Pozvao sam ga da mi pismo pročita, ali mi je on kazao, da pismo ne ume da pročita, jer to pismo znaju samo ženske, koje se tim pismom od starine služe. Kako me je jako interesovalo da znam šta je u pismu, a pošto mi je bilo nezgodno da dovodim u kancelariju muslimansku devotku koja je pismo pisala, raspitivao sam se i saznao da u Plevlju ima dva tri čoveka, koji to pismo znaju. To su bili g. Anefi- -beg Akbegović i g. Mujaga Hadži-Atlagić. Pozvao sam najpre g. Anefi-bega i pokazao mu pismo. Pogledavši pismo, on se nasmeja i odmah reče, da je pismo pisano »našim bosanskim pismom« i da ga može pročitati.

Počeo je da čita. Zaista ga je pisala sestra sestri sa neverovatno mnogo sestrinske milošte. Da bih se uverio da je zaista tako, pozvao sam i g. Hadži-Atlagića, pa mi je i on pismo pročitao od reči do reči isto kao i g. Akbegović. Pismo sam ipak zadržao kao interesantnu uspomenu, a oca one devotke otpustio, na veliku njegovu radost, jer se bio silno prepao, kazavši mu da njegova kći napiše sestri drugo pismo, kad već to pismo zna.

Tom prilikom ovi muslimani objasnili su mi da se Bosna i Hercegovina tim pismom služe još »od Kosova i prije Kosova«. Objasnili su mi, da se ljudi više tim pismom ne služe, već samo žene, i da svaka majka smatra za svoju svetu dužnost da ovom pismu nauči svoju žensku decu, mušku nikako. Oni su ovo pismo slučajno naučili od svojih majki i sestara, ali da po pravilu ni oni ne bi trebali to pismo da znaju.

Pismo sam do sada čuvao kao ličnu uspomenu, a sada ga šaljem »Politici«, jer verujem da će svakog našeg intelektualca interesovati da vidi kako ovo »pismo« izgleda, kad se već tako često u javnosti spominje.

Mišljenja sam da će ovdje citirano Đurićevo svjedočanstvo kao i drugi podaci odgovoriti na neka pitanja koja su nedovoljno jasna ili čak izazivaju određene dileme. Ta su pitanja:

1) Rasprostranjenost upotrebe ovog pisma podudara se sa rasprostranjenošću bosanske srednjovekovne države. Na taj se način bosančica upotrebljavala i u Novopazarskom sandžaku.

Među bosanskim muslimanima bosančica je bila najviše raširena u begovskim porodicama, pa se za to za nju sreće i naziv »begovsko pismo«. Ipak bosančica je prodrla dublje u muslimanske slojeve. Basano (XVI stoljeće) na pr. pripovijeda kako se »turski« svećenici služe slavinskim pismom, onim koje Slaveni zovu bukvisa (Buchviza) i ćirilica (Chiuriliza, - Chiriliza).⁹⁾ Protestantski pisci zaključivali su o slavenskom porijeklu »turaka« po tome što su upotrebljavali ćirilicu.

Iz Đurićeva svjedočanstva, a i drugih podataka proizlazi — što je i inače bilo poznato — da je bosančica bila najraširenija među mu-

⁹⁾ Rad JA, knj. LXII. Zagreb 1882, str. 132.

slimanskim ženama. Zašto upravo među ženama (djevojkama) nisam u stanju odgovoriti.

Na tu pojavu skrenuo je pažnju i dr. Ćiro Truhelka.¹⁰⁾

O pismenosti žena nalazi se potvrda i u nizu narodnih pjesama, kao na pr.

Knjigu uze šahin-pašinica,
Pa pogleda knjizi niz jaziju.
Pašinica ilum naučila,
Jer je ona soja gospodskoga.¹¹⁾

U jednoj drugoj pjesmi nalazi se ovaj navod:

Kad je Nebi sedam godin' bilo,
Tad je spremi dajdži u Čajniče.
Nek je uči sitnu knjigu pisat',
Dajinica sitan vezak vesti.¹²⁾

Između mnogih sličnih stihova navesti ću za dokaz tvrdnje o pismenosti muslimanskih žena još i ovaj citat:

To je majci vrlo teško bilo.
Ona ode na gornje čardake,
Pa uzima divit i kalema I hartije.,
knjige bez jezi je,
Pa je vaku knjigu napisala:¹³⁾

2) Bosančica se morfološki znatno razlikuje od drugih tipova ćirilice, što proizlazi i iz Đurićeva pisanja. Još je i Vuk došao do ove konstatacije, kada je napisao:

Rukopis Bosanske bukvice tako je različan od našega današnjega, da ga niko ne bi mogao pročitati dok ne bi najprije učio i namučio se ...

Do sličnog zaključka došao je i poznati arheolog Arthur Evans. On se za vrijeme ustanka na Krajini našao u Bosni kao posmatrač prilika, pa u jednom pismu, datiranom 17. aprila 1877. spominje kako je od »mudira otomanskog cara u Kulen Vakufu« dobio pismo »napisano starim ćirilskim slovima«. Tim povodom Evans daje ovu karakterističnu napomenu:

Pismo je bilo napisano slovima naročite vrste i za bosanske muslimane i znatno se razlikuje od obične ćirilice, koju upotrebljavaju pravoslavni Slaveni i tako su sasvim nečitljiva za njih. Jedino trgovci u trgovačkim gradovima, radi

¹⁰⁾ »Muslimansku djecu nisu to pismo poučivali putujući daskali ili meš- tri, nego rođena majka ili koji stariji kući privrženi i s njom srasli sluga ili dvoranin, vješt tome pismu« — Ćiro Truhelka, O porijeklu bosanskih muslimana. Sarajevo 1934, str. 17.

¹¹⁾ Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini. Sabrao Kosta Hormann. Priredila Ćenan Buturović. Sarajevo 1976, str. 5-6.

¹²⁾ Behar V, str. 155.

¹³⁾ Behar VIII, str. 94.

trgovinskih veza s Bosnom, mogu čitati ovo pismo. Priznali su mi čak i slovenski profesori da ga ne mogu pročitati.¹⁴⁾

3) Hanefi-beg Akbegović iz Plevlja, kako se vidi iz Đurićeva članka, nazvao je bosančicu »naše staro bosansko pismo«; i njime se muslimani služe — kako su muslimani u Plevlju objašnjavali Đuriću »od Kosova i prije Kosova«. U Sandžaku i krajevima koji mu inkliniraju ovo se pismo nazivalo i »stara srbija«.¹⁵⁾

Za ovo pismo uobičajen je naziv bosančica, ali i srpsko pismo, pa i hrvatsko pismo (Poljica, protestantski pisci, Ciurulikha oder Crobatische Sprache god. 1586. u Bihaću, »slova arvacka« u Jurčevića 1808. i dr.).

Ovo treba napomenuti iz razloga što pojedini autori u novije vrijeme odbacuju naziv bosančica, odnosno bosansko pismo (VI. Skarić, Glušac, Gaković, Prohaska, Kolendić, Efendić, Nedeljković, Đorđić, Bogičević i dr.), pa neki šta više tvrde, da je taj naziv uvela austro-ugarska uprava, da bi propagirala nacionalno bošnjaštvo.

Međutim naziv bosančica ima puno svoje znanstveno opravdanje¹⁶⁾ i sigurno nije novijeg postanka. Naziv bosansko pismo, koliko znam, sreće se prvi put godine 1530.¹⁷⁾ Francuz Guillaume Postel (1510-1581) nazvao je ćirilski brzopis »srpskim ili bosanskim pismom«.¹⁸⁾ U izvještaju od 1672. fra Marijan Lišnjik donosi »bosanski alfabet«; šta više tvrdi da potječe od sv. Jeronima kao i Ćirila i Metodija. Lišnjik je bio protiv glagoljice, a za to da se ponovno izdaju bosančicom Divkovićeve djela, jer da to narod traži.¹⁹⁾

Lovro Bračuljević (rođen po prilici 1685. u Budimu) zalagao se (1730.) za prilagođavanje pisama našem jeziku, navodeći:

Ali ne možemo u tom pravije i pohvaljenije učiniti, nego slažući latinska slova za naško izgovaranje onako kako su naša vlastita slova, tj. bosanska iliti srpska za to složena, budući da svaki narod koji ima vlastita slova, koliko ja znam, kad se s tuđi slovi služi u svoj jezik slidi način od pisanja s vlastitima slovi, kako imamo blizu priliku, tj. u Nimacah.²⁰⁾

¹⁴⁾ Artur Dž. Evans, *Ilirska pisma*. Sarajevo 1967, str. 81.

¹⁵⁾ Dr. C. Patsch, *Iz Plevalskog sandžaka*. Glasnik Zemaljskog muzeja 1909, str. 119. V. Bogičević, ibidem.

¹⁶⁾ T. Raukar, *Novi radovi iz ćirilske epigrafije i paleografije*. Historijski zbornik XVIII, 1965.

¹⁷⁾ Mon. Habs. I, 397.

¹⁸⁾ Vjekoslav Štefanić, *Jakov Ladesma i njegov »Nauk karstianski (1538). Vrela i prinosi*. Sv. II, 1940, XXVIII, broj 34. Branko Čulić, *Ferdinand Vele i njegova »Bibliografija Bosne i Hercegovine*. Bibliotekarstvo XXII/1976, br. 1-2, str. 104-105.

¹⁹⁾ Dr. Karlo Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*. Zagreb 1972, str. 74 i 171.

²⁰⁾ Dr. Ante Sekulić, *Tri priloga hrvatskoj kulturnoj povijesti*. Kačić, zbornik franjevačke provincije presvetog Otkupitelja. God. II. Split 1969, str. 79-90 i 83-84.

Za bosančicu u XVIII stoljeću zna i A. Fortis. Za njega se ovo pismo, kojim je »neki Divković više puta štampao u Veneciji debelu knjigu« razlikuje od ruskog pisma; rado su tu knjigu, veli, čitali Morlaci-stočari.²¹⁾

Od pisaca iz prve polovine XIX stoljeća za naziv »bosanska stara azbuka« i »bosančica« znaju Verković (1837.), Jukić (1842. u Starodrevnostima bosanskim), A. Stojačković (koji ustaje protiv tog naziva 1847.) i dr.

*
* *

Kao što se iz ovih primjera vidi, bosanski su se muslimani služili bosančicom sve do u najnovije doba. Naravno, ovo je pismo bilo ranije još mnogo više rasprostranjeno. Poznati stručnjak za paleografiju Tomislav Raukar dapače dolazi do zaključka da ovu zapadnu ćirilicu »možemo označiti kao posebnu muslimansku varijantu bosančice.«²²⁾

Međutim pojavila se i tvrdnja, koju lansira dr. Srećko Džaja, pisac rimo-katoličkog porijekla, po kojem gotovo proizlazi da su muslimanima, što se bosančice tiče, bili pisari katolici.

U dosadašnjim radovima o pismenosti Bosne i Hercegovine ova činjenica — veli — nije istaknuta. Možda je dotični autori nisu ni uočili.

Bivši fratar Džaja eto uočio je da je
za mnoge primjerke bosanskohercegovačke epistolografije, kao i
za sinkretističke zapise (!) u mnogo slučajeva bio pisar
nemusliman, a adresant musliman.

Ne poričem da je u službenim kancelarijama, pa i na dvorovima bosanskih feudalaca, bilo pisara nemuslimana (koji nisu morali biti katolici!), ali Džaja izuzetne pojave u bosanskoj epistolografiji pretvara u pravilo s tendencijom da dokaže da su muslimani bili nepismeni barem što se bosančice tiče i da ni ovaj srednjovjekovni relikv ne spada u njihovu tradiciju. Njegova je naime teza da su gotovo jedino katolici kultivirali bosančicu ili zapadnu ćirilicu, koju je pronio cijelim Balkanom katolički trgovac ili misionar. Sve katoličke dijaspore u Bugarskoj, Srbiji, Banatu i drugdje služile su se ovim pismom.

Ali prema Džaji Srbi se nisu služili ovim pismom, što formulira na slijedeći način:

Što se tiče pravoslavaca, Srpska pravoslavna crkva ne samo u Srbiji, nego i u Bosni i po drugim još zapadnijim krajevima njegovala je u svojoj korespondenciji drugu grafijsku tradiciju. U koliko u našoj epistolografiji srećemo pisma čiji

²¹⁾ Špiro Kulišić, Iz putopisa Alberta Fortisa. Glasnik Zemaljskog muzeja. Etnologija. N. S. sv. XIII. Sarajevo 1958, str. 82.

²²⁾ Tomislav Raukar, *O nekim problemima razvitka ćirilske minuskule (»bosančice«)* Historijski zbornik XIX-XX, 1966-1967. Zagreb 1968, str. 496.

su odresanti pravoslavni episkopi ili monasi, a pisana su bosančicom i »čistim narodnim jezikom« u tom slučaju u ovo doba nisu bili adresanti ujedno i pisari, nego su takva pisma rezultat ili političke kolaboracije pravoslavlja sa za padom ili poslovne suradnje, pri čemu su pisari bili katolici — ili su takva pisma jednostavno katolički falsifikati.

To su eto Džajine teze o upotrebi bosančice u srpskoj i muslimanskoj sredini. U istome stilu o mnogim drugim pitanjima Džaja je pisao u svojoj najnovijoj knjizi »Konfessionalität und Nationalität Bo sniens und der Herzegovina« koja je izašla u Munchenu 1984. Djelo inače ima karakter političke publicistike, makar da je primljeno kao doktorska disertacija.

SUMMARY

The author deals with the problem which took rise in Bosnia when the Cyrillic cursive (bosančica) went out of use after it had assumed some special characteristic there. In the year of 1939 Fehim Efendić, the custodian, was conducting some research on the problem, continued to a certain degree by Vojislav Bogičević in 1952 and 1953. The author has also gathered some data on the problem. From the examples given in the paper we come to the conclusion that the Bosnian Cyrillic cursive has completely gone out of use save for very few individuals that are still familiar with it. According to the same data the Cyrillic cursive among Bosnian Muslims used to be most widely spread in bey families and only exceptionally in some middle-class families, too. The cursive was especially well known by women and therefore it used to be called women's writing. Since the 16th century onwards and up to now it has been called bosančica. Other terms for it are also the Arabic or even Croatian writing.*)

*) Autor je svu dokumentaciju uz ovaj rad ustupio Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Prijevod »Ma'rifetname« bosančicom

Pismo Ali-bega Kapetanovića

Alfabetar Džavida Miralema

Alfabetar prof. Faruka Filipovića

Pismo Đul-hanume Filipović

Abecedar Đul-hanume Filipović